

Forenzičko računovodstveni aspekt stečaja

PREGLEDNI RAD

UDK 347.736/739:657.6

DOI: 10.56362/Rev23104049C

Dragan Cvetković¹
Miljana Barjaktarović²

Rezime: *Neretko u praksi, stečaj ne nastaje samo kao posledica tržišnih uticaja, već i kao posledica zloupotrebe kreativnog računovodstva. Savremena praksa pokazuje da je upotreba kreativnog računovodstva dovela mnoge privredne subjekte pred stečaj. Takvi slučajevi stečajnih malverzacija nedvosmisleno ukazuju na postojanje široke lepeze pojavnih oblika i kriminalnih šema. Upravo je analiza oblika, tehnika i načina izvršenja stečajnih malverzacija izazovan zadatak za forenzičke računovođe. Cilj ovog rada je da prikaže specifičnosti, osnovna obeležja i simptome stečajnih malverzacija, kao i modele za predviđanje bankrota.*

Primljen: 15.10.2023.

Prihvaćen: 25.11.2023.

Objavljen: 30.12.2023.

Ključne reči: *stečaj, kreativno računovodstvo, forenzičko računovodstvo*

UVOD

Skoro da ne postoji privredni subjekat koji se tokom svog poslovanja nije bar jednom suočio sa poteškoćama u ostvarenju svojih poslovnih ciljeva, misije i vizije. Radi se o kriznim situacijama ili, jednostavnije, krizama. Stoga je neophodno da upravljačka struktura privrednog subjekta bude upoznata sa uzrocima, simptomima i vrstama kriznih situacija, kako bi blagovremeno i adekvatno na njih mogla da utiče i prebrodi postojeće poteškoće. S druge strane, ako menadžment nije vešt da prepozna simptome krize, sledeći mogući scenario jeste pokretanje stečajnog postupka, koji u većini slučajeva rezultira nepovoljnim ishodom za privredni subjekat, ali i sa njim povezane subjekte.

Savremeno poslovanje privrednih subjekata u uslovima finansijske nestabilnosti i tržišne neizvesnosti često je uzrok značajnog porasta nivoa stečajnog rizika i rizika od manipulisanja finansijskim izveštajima. Kreativna računovodstvena praksa dovela je mnogobrojne kompanije u svetu do bankrotstva. Kreativno računovodstvo označava sve računovodstvene prakse koje namerno odstupaju od standarda, sa ciljem da se eksternim korisnicima prezentuje željena, a ne stvarna prinosa i finansijska snaga privrednog subjekta. Neki od menadžera, računovođa i drugih zaposlenih ili trećih lica primenjuju postupke i tehnike kreativnog računovodstva radi: održavanja poverenja investitora, ostvarivanja bonusa, odlaganja poreza na dobit na buduće periode, povećanja ili održavanja cene akcija, povećanja tržišne vrednosti privrednog društva, kao i ostvarenja drugih, sličnih ciljeva.

¹ Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd.
E-mail: dragan.cvetkovic@vspep.edu.rs

² Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd.
E-mail: miljana.barjaktarovic@vspep.edu.rs

Brojni finansijski, računovodstveni skandali koji su se desili u svetskim korporacijama (Enron, WorldCom, Parmalat i dr.) uglavnom su bili praćeni manipulacijama informacijama prezentovanim u finansijskim izveštajima. Upravo su ti skandali bili povod brojnim inicijativama za jačanje zaštite akcionara i svih drugih interesnih grupa (investitora, kreditora, poslovnih partnera, državnih organa itd.) od manipulativnog finansijskog izveštavanja u zemljama širom sveta.

Neetična, neregularna i nelegalna računovodstvena praksa, jedan je od veoma čestih uzroka otvaranja stečajnih postupaka privrednih subjekata u brojnim zemljama. Znatan broj korporativnih stečaja je posledica „naduvavanja“ i lažiranja prihoda. Takođe, propusti, slučajni ili namerni, revizora u neotkrivanju manipulisanja dobitkom i lažnog finansijskog izveštavanja su doveli do bankrotstva mnoge privredne subjekte širom sveta,

Metodologija koju u svom radu primenjuju forenzičke računovođe direktno je usmerena na otkrivanje i sprečavanje kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima. Od njih se traži da poseduju različita specijalizovana znanja, kao što su računovodstvo, ekonomija, bankarstvo, pravna regulativa, kriminalistika, istražne radnje i dr. Cilj je da se na osnovu mera i radnji, primenom forenzičkih alata obezbede kvalitetne informacije i validni materijalni dokazi koji su neophodni za donošenje objektivnih zaključaka i sudske presude.

Činjenica je da učesnici na tržištu ulažu značajan napor i trud kako bi umanjili rizike svog poslovanja. Budući da poslovna kriza predstavlja neželjeno stanje koje ugrožava ostvarenje osnovnih ciljeva privrednog subjekta, ali i ostalih povezanih subjekata, neophodno je preduzeti adekvatne mere i aktivnosti radi njenog sprečavanja. Preduslov efikasnog vladanja krizom je upravo pravovremeno saznanje negativnog kretanja i razvoja poslovanja. Iz tog razloga je veliki značaj primene prognostičkih modela kojima je moguće predvideti poslovne probleme, poteškoće i nastupanje bankrota. Pokretanje stečajnog postupka nad privrednim subjektom smatra se najkritičnijom opcijom za vlasnike kapitala, menadžment, zaposlene i za povezane subjekte. Sprovedena su brojna istraživanja sa ciljem dizajniranja univerzalnog i pouzdanog modela za predviđanje pokretanja stečaja preduzeća. Upravo su oni veoma efikasan alat čijom primenom se smanjuje rizik u poslovanju.

Stečajna krivična dela se u Srbiji regulišu odredbama Krivičnog zakonika, kao i odredbama Zakona o stečaju. U ta dva zakonska akta se regulišu stečajna krivična dela koja obuhvataju kako radnje koje se preduzimaju sa ciljem prouzrokovanja stečaja, tako i one radnje koje se preduzimaju u toku stečajnog postupka.

SHVATANJE STEČAJNOG POSTUPKA I STEČAJA

U stručnoj i naučnoj literaturi u opticaju su više različitih termina i definicija kriznih stanja u poslovnim subjektima, poput: finansijski neuspeh, insolventnost, „default“ i stečaj. O finansijskom neuspehu se govori kada privredni subjekat u dužem periodu kontinuirano ostvaruje značajno nižu stopu prinosa na investirani kapital od stope prinosa na ulaganja sa sličnim rizikom. Kao krizno stanje, insolventnost podrazumeva da ukupne obaveze

privrednog subjekta prevazilaze, odnosno da su u veće od fer vrednosti njegove imovine. A „default“, kao krizno stanje uključuje dve strane, privrednog subjekta kao dužnika s jedne i kreditora sa druge strane. U situaciji kada dužnik ne izvršava svoju ugovorom preuzetu obavezu (npr. ugovor o zajmu), kreditor ima pravo da pokrene sudski postupak koji dovodi do destabilizacije već narušenog poslovanja. Kao krajnji ishod kriznog stanja može da nastupi stečaj, koji može da se pokrene dobrovoljno od strane preduzeća ili prinudno (31).

Krizno stanje podrazumeva neplanirane i nepoželjne procese sa različitim manifestacijama i širinom delovanja (19). Ukoliko je krizno stanje kratkotrajno, ono u tom slučaju ne ostavlja značajnije posledice po razvoj privrednog subjekta. Subjekt se pravovremenim reagovanjem i adekvatnim odgovorom može vratiti redovnom toku poslovnih aktivnosti. Međutim, krizno stanje može da ima dugotrajni karakter, što je u stvari najgora opcija za privredni subjekat. Naime, takva situacija ukazuje na ozbiljne poremećaje koji mogu da imaju nesagledive posledice za sve stejkholdere.

Eskalacija kriznog stanja u privrednom subjektu, koja onemogućava nastavak poslovnih aktivnosti u istim okvirima, primorava subjekat na pokretanje stečajnog postupka. Stečajni postupak predstavlja krajnji ishod kriznog stanja. Zapravo, kao „ekonomsko-pravna kategorija, stečajni postupak je posledica finansijskog propadanja privrednog subjekta“ (8). Stečaj se može posmatrati sa pravnog i ekonomskog stanovišta. Sa pravnog stanovišta, stečaj predstavlja „specijalni sudski postupak koji služi unovčenju ukupne, za zalaganje podobne imovine koja dužniku pripada u trenutku otvaranja stečaja, sa ciljem ravnomernog namirenja (isplate) svih poverilaca koji lično učestvuju u postupku (stečajni poverioci)“ (24). Sa ekonomskog stanovišta, stečaj se posmatra kao nestanak poslovanja preduzeća iz privrednog života. Stečaj se pokreće u nameri da se zaštite obe strane, i to (32, 56). U njemu postoji otvoren (neizmiren) odnos između stečajnog dužnika i stečajnog poverioca:

- stečajni poverioci – naplaćuju svoja potraživanja,
- stečajni dužnik – sprečava dalje umanjeње vrednosti kapitala.

Postupak stečaja se shvata i kao stečaj, mada je jasno da stečaj nije trenutak u vremenu, već proces. Nesporno da je stečajni postupak ekonomsko-pravna norma koja je posledica finansijskog propadanja privrednog subjekta (8). Ishodi stečajnog postupka mogu biti bankrotstvo ili reorganizacija, u zavisnosti od uslova pod kojim se pokreće stečajni postupak. Pokretanje stečaja predstavlja potvrdu neuspešnog poslovanja koja uzrokuje individualne gubitke vlasnicima, kreditorima, zaposlenima i drugim stejkholderima. Posmatrano šire, veći broj stečajnih postupaka može naškoditi ukupnoj ekonomiji jedne zemlje (27, 947).

Bez obzira da li se stečaj posmatra kao ekonomska ili pravna kategorija, primarni cilj stečaja jeste ravnomerno namirenje potraživanja poverilaca u zavisnosti od ukupnog obima njihovog potraživanja i raspoložive stečajne mase, kao i zaštita ugovora odnosno privatne svojine poverilaca. Pored toga, cilj stečaja jeste i gašenje privrednog subjekta koji nije u stanju da izvršava svoje obaveze. Ciljevi stečaja se ostvaruju kroz odgovarajuće sudske postupke kojima se pre svega sprečava eventualno rasipanje i otuđenje imovine stečajnog dužnika, ali

i vrši ravnomerno namirenje svih poverilaca iz imovine insolventnog dužnika. Dakle, cilj stečaja jeste najpovoljnije kolektivno namirenje stečajnih poverilaca ostvarivanjem najveće moguće vrednosti stečajnog dužnika, odnosno njegove imovine (34).

Stečaj se sprovodi bankrotstvom ili reorganizacijom. Pod bankrotstvom se podrazumeva namirenje poverilaca iz vrednosti celokupne imovine stečajnog dužnika, odnosno stečajnog dužnika kao pravnog lica. Pod reorganizacijom se podrazumeva namirenje poverilaca prema usvojenom planu reorganizacije, i to redefinisanjem dužničko-poverilačkih odnosa, statusnim promenama dužnika ili na drugi način koji je predviđen planom reorganizacije (34).

Stečaj, kao zakonom utvrđen postupak, sprovodi se nad imovinom dužnika radi namirenja poverilaca, poštovanjem određenih načela od kojih su najvažnija (10):

- načelo jednakosti koje podrazumeva da su svi poverioci jednaki prilikom namirenja iz stečajne mase (imamo izuzetak izlučnih i razlučnih poverilaca);
- načelo univerzalnosti – u stečajnu masu ulazi sva imovina dužnika;
- načelo unovčenja imovine – vrši je stečajni upravnik na javnoj prodaji;
- načelo ograničenja podrazumeva ograničenje dužnikovih aktivnosti u pogledu raspolaganja imovinom;
- načelo atrakcije koje se odnosi na nadležnost suda koji se ovim principom proglašava nadležnim u pojedinim slučajevima kada obično nema nadležnost, a slučaj je usko u vezi sa stečajem za kog je sud nadležan.

Otvoriti stečaj, znači pokrenuti stečajni postupak čiji krajnji ishod može biti zatvaranje privrednog društva (likvidacija dužnika) ili restrukturiranje, te nastavak rada privrednog društva i nakon stečaja. Vuković smatra da se pravovremenim pokretanjem stečajnog postupka (odmah po nastanku stečajnog razloga) povećava njegova efikasnost, odnosno povećava se stepen izmirenja dugova prema poveriocima, a troškovi i vreme postupka se smanjuju (33).

Uzroci koji dovode do stečaja mogli bi se podeliti na uzroke objektivne i subjektivne prirode. Uzroci objektivne prirode su ekonomska recesija i tranzicija zemalja kroz privatizaciju, dok su subjektivni uslovi loš marketing preduzeća, loše upravljanje i loš menadžment (30).

Namerno izazvani i lažni stečaj kao oblik zloupotrebe stečaja privrednog subjekta

Namerno izazvani stečaj predstavlja stečaj gde uprava privrednog subjekta nastoji da odšteti poverioce umanjivanjem imovine, a to znači umanjjenje obaveza prema poveriocima. Namerno smanjenje imovine može se vršiti njenim prenošenjem na druga pravna ili fizička lica, a ostvaruje se: neracionalnim trošenjem sredstava ili njihovim otuđenjem

u bescenje, prekomernim zaduživanjem, preuzimanjem nesrazmernih obaveza, lakomislenim zaključivanjem ugovora sa licima nesposobnim za plaćanje, propuštanjem blagovremenog ostvarivanja potraživanja, uništenjem ili prikriivanjem imovine ili drugim radnjama koje nisu u skladu sa savesnim poslovanjem, a kojima se prouzrokuje stečaj i time drugog ošteti.

Prouzrokovanje stečaja može biti učinjeno isključivo od strane odgovornog lica u privrednom subjektu čiji se stečaj prouzrokuje. Dakle, to može da bude i vlasnik privrednog subjekta ili neko drugo lice bez obzira na njegov udeo i visinu tog udela u vlasničkoj strukturi.

Namerno izazvan stečaj, kao pojavni oblik zloupotrebe stečaja privrednog društva (28), postao je veoma česta pojava, jer se na taj način izbegavaju obaveze prema državi, drugim privrednim subjektima i zaposlenima, koji najčešće ostaju ne samo bez plata, nego i bez uplaćenih doprinosa za zdravstveno i socijalno osiguranje. U praksi, ovo funkcioniše najčešće po sledećem principu: vlasnik prezadužuje privredno društvo, pa zbog nemogućnosti izmirenja obaveza (dugova), imovinu tog privrednog društva (npr. mašine, opremu, vozila...) prebacuje na svoje drugo privredno društvo ili na privredno društvo u vlasništvu povezanog lica, pri čemu prvo privredno društvo sa svim dugovima prepušta stečaju. Svi oblici zloupotrebe stečaja privrednog društva, kako bi se izbeglo plaćanje obaveza prema državi, drugim privrednim subjektima i zaposlenima, po pravilu su vezani za osnivanje privrednog društva poveznih lica (5).

Simptomi namerno izazvanog stečaja su (11): nagli pad zaliha, nagli rast potraživanja, promena vlasnika privrednog subjekta, povećane isplate zarada, osnivanje nove kompanije neposredno pre ili nakon stečaja i sl.

Lažni stečaj kao vid zloupotrebe stečaja privrednog društva, za razliku od namerno izazvanog stečaja, nastaje kao posledica aktivnosti vlasnika i uprave da putem prividnog ili stvarnog smanjenja svoje imovine i prividnog zaduženja privrednog subjekta stvore utisak da su ispunjeni svi uslovi za otvaranje stečajnog postupka, te da se kroz proces stečaja izbegne plaćanje svih obaveza prema poveriocima.

Kreativna računovodstvena praksa

Kreativno finansijsko izveštavanje (22, 140) podrazumeva namerno, unapred smišljeno manipulisanje informacijama u finansijskim izveštajima u cilju stvaranja pogrešne predstave o finansijskom položaju i uspehu privrednog društva, sračunato na obmanjivanje pojedinih interesnih grupa, prvenstveno investitora. Kreativna računovodstvena praksa uvek podrazumeva neprofesionalnu i neetičku, a neretko i protivzakonitu primenu računovodstvenih pravila, koja udaljavaju prikazane performanse privrednog društva od realnih ostvarenja. Ona uglavnom ima negativno značenje odnosno negativnu konotaciju: „*peglanje*“ poreza, „*štelovanje*“ dobitka, „*kozmetičko*“ računovodstvo ili finansijsko inženjerstvo (20, 160). Termin „*kreativno*“ koristi se kako

bi ukazao na suprotno od „dosledno“ i „konzervativno“ u računovodstvenim načelima, gde se obično koristi kao neka vrsta cinične opaske za rukovodioce koji u tajnosti ulepšavaju finansijske izveštaje, ne pridržavajući se uspostavljene računovodstvene prakse i normi.

Treba napomenuti da kreativno računovodstvo ne podrazumeva isključivo kršenje zakonskih propisa i profesionalne regulative, može se reći da postoji „belo“ i „crno“ ili pozitivno i negativno kreativno računovodstvo (20, 161). Naime, kreativno računovodstvo se u praksi može pojaviti u dva oblika:

1. bez kršenja računovodstvenih propisa, (unutar zakonskog okvira) upotrebom tzv. „kozmetičkog računovodstva“, kojim menadžeri određenim manipulacijama, bez ikakvih posledica, utiču na gotovinski tok i
2. kršenjem računovodstvenih propisa (izvan zakonskog okvira), gde menadžeri preduzimaju aktivnosti koje utiču na gotovinski tok u svrhu upravljanja dobitkom (14).

Agresivna primena tehnika kreativnog računovodstva, umesto da rezultira pouzdanim i tačnim, sve više rezultira lažnim finansijskim izveštajima. Fleksibilna primena računovodstvenih politika rezultirala je situacijom da je „kreativno računovodstvo“ u praksi postalo sinonim za „manipulativno računovodstvo“. Međutim, nekada je teško uočiti kada agresivno računovodstvo prerasta u nezakonito. Kao što Gerboth navodi, racionalnost i objektivnost računovodstva je bazirana na nivou racionalnosti i objektivnosti osoba koje interpretiraju pravila (9). Ipak, kreativno računovodstvo može prerasti u kriminalnu radnju, pa se na ovaj vid kreativnog računovodstva uglavnom usmerava sva pažnja, imajući u vidu štetu koju može prouzrokovati po korisnike finansijskih izveštaja.

Najčešće posledice primene kreativnog računovodstva u poslovnoj praksi kod privrednih društava su (14): 1. stečaj i veliki poslovni gubici privrednog društva; 2. smanjenje pouzdanosti, kvaliteta, transparentnosti i integriteta procesa finansijskog izveštavanja; 3. narušavanje integriteta i nepristrasnosti revizijske profesije, revizora i revizorskih kuća; 4. smanjenje javnog kredibiliteta i poverenja u računovodstvenu i revizorsku profesiju; 5. ozbiljna sumnja u efikasnost revizije finansijskih izveštaja; 6. gubitak reputacije privrednog društva; 7. otežano pribavljanje kapitala u budućem periodu, 8. gubitak poverenja investitora; i drugo.

Da bi se označili postupci menadžera, zaposlenih ili trećih osoba koji vode ka prezentaciji željene a ne realne slike finansijskog i prinosnog položaja privrednog subjekta, u praksi i literaturi se koristi više srodnih izraza poput: agresivno računovodstvo, upravljanje dobitkom/zaradom; ujednačavanje dobitka; lažno finansijsko izveštavanje, odnosno falsifikovanje finansijskih izveštaja.

Poznati su brojni finansijski skandali gde su računovođe svojim znanjem i poznavanjem struke pripomogli vlasnicima i menadžmentu u prikazivanju pogrešne, a ne stvarne slike poslovanja privrednog subjekta. Takođe, u praksi se pokazalo da su

izveštaji velikih kompanija koji su bili revidirani i dobili pozitivno mišljenje revizora bili lažni. Upravo su neetična i nelegalna računovodstvena praksa dovela do stečaja veliki broj privrednih društava (Enron, WorldCom, Parmalat i dr.). Takođe, ne mali broj korporativnih računovodstvenih skandala su nastali i zbog nedostatka javnog nadzora nad kvalitetom finansijskog izveštavanja i većeg stepena fleksibilnosti u primeni računovodstvenih principa.

MODELI PREDVIĐANJA BANKROTSTVA / STEČAJA

Neosporno je da se posledice stečaja ne odnose samo na privredni subjekat koji je zapao u finansijski problem, krizu, već na društvo u celini. Savremeno dinamično okruženje nameće potrebu da se predvide i shvate razlozi odnosno uzroci zbog kojih dolazi do propasti privrednih subjekata. Uspesno predviđanje stečaja ima veliki značaj za sve učesnike na tržištu. Ono pruža privrednim subjektima, finansijskim institucijama, potencijalnim investitorima mogućnost da raspoložu potrebnim informacijama čime omogućava normalno, redovno funkcionisanje tržišta u celini. Upravo pomoću potrebnih informacija, svi učesnici na tržištu pravovremeno i lakše donose odluke vezane za nastavak poslovanja.

Za uočavanje ranih upozoravajućih signala postojanja kriznog stanja obično se koriste informacije iz finansijskih izveštaja. Korol (17) smatra da stečajni proces nije iznenađujuća pojava koju je nemoguće predvideti. Štaviše, smatra da krizni period pre pokretanja stečaja može potrajati 5-6 godina. U skladu sa tim Kliestik i ostali u svojoj studiji zaključuju da je na osnovu pokazatelja finansijske analize vidljivo krizno stanje u većini analiziranih preduzeća i to nekoliko godina pre pokretanja stečaja (15, 800).

Primena statističkih tehnika u cilju predviđanja stečaja privrednih subjekata uslovljena je kreiranje velikog prognostičkih modela. Jedan broj dizajniranih modela se koristi u svojoj originalnoj verziji, dok su neki od modela prilagođeni tržištu na kojem se primenjuju. Tokom vremena, sa razvojem informacionih tehnologija, uglavnom se pojavljuju novi modeli kreirani i razvijeni u skladu sa savremenim uslovima poslovanja. Modeli za predviđanje stečaja zasnovani na pokazateljima finansijske analize koriste pokazatelje likvidnosti, solventnosti, zaduženosti, efikasnosti i profitabilnosti. U zavisnosti od privrednog ambijenta u kojima preduzeća posluju, obično se od države do države razlikuju pokazatelji koji su značajni za predviđanje stečaja. Oni ujedno govore i o ključnim problemima analiziranih preduzeća. Neke novije studije potvrđuju stav da relevantni pokazatelji za određenu državu ne moraju biti značajni za neku drugu državu (31). Kao najpoznatije modele za predviđanje bankrota mogu se navesti:

- Altmanov Z-score;
- Kralicekov DF pokazatelj;
- Edmisterov Z-pokazatelj;

- Ohlsonovi modeli;
- Zavgrenin model i
- Theodossioujev P model.

Savremeni modeli za predviđanje stečaja privrednih subjekata su nastali kao rezultat nastojanja prevazilaženja limitiranosti i nedostataka tradicionalnih modela. Imaju za cilj što ranije uočavanje upozoravajućih signala finansijskih teškoća u poslovanju privrednog subjekta, na osnovu kojih bi menadžment mogao pravovremeno doneti adekvatne mere sanacije ugroženog poslovanja. Iako su savremeni modeli za predviđanje stečaja pokazali visoku prediktivnu moć, „ovi modeli su pouzdani u meri u kojoj su programski definisani“ (25, 739). U savremene modele za predviđanje stečaja spadaju modeli zasnovani na neuronskim mrežama, modeli zasnovani na stablu odlučivanja, hazardni modeli za predviđanje stečaja i dr.

KRIMINALNE RADNJE U STEČAJNIM POSTUPCIMA: VRSTE I ODLIKE

Iako su kriminalne radnje u vezi sa bankrotstvom poznate vekovima unazad, stručna i akademska zajednica se vrlo slabo bavila ovom temom, što ima za rezultat to da po ovom pitanju imamo veoma šturu literaturu. Naime, malo istraživanja je sprovedeno na temu stečajnih malverzacija, ali je ipak nužno pomenuti radove Joe Brown-a i Stephanie Wiskouski, (26, 8) kao i radove Albrechta Chada (2,334). U širem kontekstu posmatranja, sve stečajne malverzacije mogu se podeliti u dva osnovna pojavna oblika: kriminalne radnje koje dovode privredni subjekat u stečaj i kriminalne radnje u toku stečajnog postupka.

Kriminalne radnje koje dovode privredni subjekat u stečaj

U pogledu stečajnih malverzacija, odnosno kriminalnih radnji kojima izvršioци dovode privredni subjekat u stečaj tj. bankrotstvo, potrebno je naglasiti da savremena privredna i kriminološka praksa ukazuje na dve osnovne tehnike ovog pojavnog oblika, i to (11):

- Tehnika planiranog sloma – u osnovi podrazumeva nezakonite radnje odgovornih lica u novoosnovanim ili preuzetim privrednim subjektima koji dovode u zabludu odgovorna lica u drugim privrednim subjektima da će robu koju su preuzeli od njih platiti u ugovorenom roku, iako su znali to nije moguće s obzirom da su prihode ostvarene od prodaje tako preuzete robe, uglavnom „na crno“ tržište, zadržavali za sebe, a u nameri da sebi ili drugima pribave imovinsku korist. Na opisan način, ta lica svesno dovode svoja privredna društva u stanja nelikvidnosti i pretećeg ili stvarnog bankrota. Obično se koriste dva načina izvršenja ove tehnike: korišćenje novoosnovanih privrednih subjekata i korišćenje privrednih subjekata sa urednom istorijom poslovanja.

- Tehnika „smrtnog krvarenja“ – dovodi privredni subjekat do stečaja i bankrotstva kroz složene robno-novčane i finansijske transakcije kojima se od strane vlasnika ili odgovornih lica namerno umanjuje imovina u vlasništvu privrednog subjekta i prenosi na osnivače ili treća lica, a sve u nameri njenog protivzakonitog prisvajanja i istovremeno oštećenja poverilaca kroz umanjenje buduće stečajne mase. Ovom tehnikom iz privrednog subjekta se izvlače “životni sokovi”, on „krvari“ i na kraju i „umire“. Ova tehnika se odvija uz korišćenje brojne dokumentacije i transakcija radi prikrivanja stvarne protivzakonite namere. Savremena praksa forenzičkog računovodstva prepoznaje sledeća dva načina izvršenja tehnike smrtnih krvarenja: smrtna krvarenja usled korporativnih agresora i paralelni entiteti i insajderske špekulacije.

Kriminalne radnje u toku stečajnog postupka

Iako zakonodavstvo mnogih zemalja sa uređenim stečajnim zakonodavstvom predviđa čitav niz instrumenata zaštite stečajnih poverilaca i stečajne mase, i dalje je prisutan nemali broj stečajnih malverzacija koje mogu biti izvršene od strane jednog ili više lica, odnosno samostalno ili u sprezi stečajnih upravnika odnosno stečajnih sudija. Bez obzira na odabrani model stečaja, odnosno na to da li je reč o bankrotstvu ili postupku reorganizacije, postoje određene manipulativne tehnike koje gore navedeni učesnici u stečajnom postupku, a pre svega stečajni upravnici, mogu sprovoditi sa namerom nezakonitog otuđenja stečajne mase. Stečajni upravnik, često u sprezi sa stečajnim sudijama, prodaje imovinu stečajnog dužnika daleko ispod tržišne vrednosti

Ono što odlikuje ovu grupu kriminalnih radnji, jeste da stečajni postupci u kojima postoje sumnje na izvršenje kriminalnih radnji često predugo traju. Jedna od karakteristika je i to da stečajni upravnici, na osnovu falsifikovane dokumentacije o troškovima, neopravdano dobijaju više naknade za svoj rad, pri čemu se na teret ostalih poverilaca značajno smanjuje stečajna masa. Takođe, značajno smanjenje stečajne mase nastaje i kada se od strane stečajnog upravnika angažuju konsultantske usluge (računovodstvene, menadžerske itd.) koje su često bespotrebne ili su fiktivnog karaktera.

STEČAJNE MALVERZACIJE – KRIVIČNOPRAVNI ASPEKT

Forenzičko računovodstvo je veza koja povezuje konvencionalni računovodstveni sistem sa pravnim sistemom i može na odgovarajući način pružiti sistem podrške za otkrivanje i krivično gonjenje prevara i sličnih nezakonitih radnji. Slabi sistemi za otkrivanje i suzbijanje različitih finansijskih krivičnih dela i slaba podrška tokom krivičnog procesa dovode do niskih stopa osuđujućih presuda u slučajevima koji se odnose na finansijski kriminal (1). Shodno tome, forenzičko računovodstvo može poslužiti kao

potencijalno sredstvo za suzbijanje finansijskog kriminala i za identifikaciju i praćenje slučajeva finansijskog kriminala (12).

Potpuno i istinito obelodanjivanje svih važnih informacija predstavlja ugaoni kamen svih zakona koji uređuju oblast stečaja i stečajnog postupka (23.) Kad je u pitanju zakonodavstvo Srbije, stečajna krivična dela možemo podeliti u dve grupe: ona koja su regulisana u stečajnom zakonodavstvu i ona koja su regulisana krivičnim zakonodavstvom. U pitanju su dve grupe krivičnih dela u vezi sa stečajnim postupkom, koja su regulisana u dva zakonodavna akta (7). Iako se protiv stečajnih malverzacija krivični zakoni i zakoni o stečaju bore različitim oružjima, te shodno primenjuju i različita pravila, oni ipak svojim odredbama teže zaštiti poverilaca i kažnjavanju počinitelaca stečajnih malverzacija. U tom smislu, zarad delotvornog sprečavanja i otkrivanja stečajnih malverzacija neophodno je da forenzički računovođa poznaje pravnu regulativu i da razmotri alate koji su Zakonom o stečaju i Krivičnim zakonikom u tom pravcu i propisani.

Stečajna krivična dela u Krivičnom zakoniku Republike Srbije

Krivični zakon Republike Srbije (18), u svojoj dvadeset i drugoj glavi "Krivična dela protiv privrede", predviđa sledeća krivična dela: 1) Prouzrokovanje stečaja (član 232); 2) Prouzrokovanje lažnog stečaja (član 232a); i 3) Oštećenje poverilaca (član 233). Radi se o krivičnim delima, odnosno o krivičnim delima koja je moguće izvršiti pre pokretanja stečajnog postupka, kao i posle pokretanja istog (29,181). Kada su u pitanju krivična dela učinjena pre pokretanja stečajnog postupka, kao odgovorna možemo definisati lica kojima je povereno upravljanje privrednim subjektom, kao i ona kojima je povereno upravljanje imovinom tog subjekta. To su vlasnici privrednih subjekata, zatim direktori, članovi upravnog odbora, nadzorni organi (revizori) itd. (13). Ako se radi o krivičnim delima učinjenim u toku samog stečajnog postupka, tada se radi o licima koja su imenovana na neku od funkcija u stečajnom postupku, kao što su stečajni upravnik, član odbora poverilaca i sl. Takođe, kao odgovorno lice možemo označiti i nekog od poverilaca (13).

U Zakonu o stečaju Republike Srbije (34) predviđena su četiri krivična dela u vezi sa stečajnim postupkom koja ne reguliše Krivični zakon: 1) Prijavljanje lažnog potraživanja (član 204), 2) Neobaveštavanje o namirenju potraživanja (član 204a), 3) Raspolaganje imovinom stečajnog dužnika posle otvaranja stečajnog postupka (član 205), 4) Lažno prikazivanje i prikriivanje činjenica u unapred pripremljenom planu reorganizacije (član 206).

ZNACI UPOZORENJA NA STEČAJNE MALVERZACIJE

Delotvoran pristup otkrivanju kriminalnih radnji vezanih za bankrotstva i stečaje, zbog njihove izuzetne kompleksnosti i sofisticiranosti, kao i elemenata prikriivanja, neminovno zahteva poznavanje upozorenja, odnosno indikatora stečajnih malverzacija.

Brojni autori, među kojima vredi posebno istaći Brown, Noteles, Resnak and Tighe-a (6), nastojali su da shodno karakteristikama njihovih zakonodavnih ambijenata prepoznaju karakteristične znake koji mogu ukazati na pojavu malverzacija u stečajima, bez obzira na to da li se kriminalne radnje vrše pre samog formalnog otvaranja stečajnog postupka ili se one vrše tokom same procedure stečaja. Shodno tome, u cilju efikasnog otkrivanja i sprečavanja stečajnih kriminalnih radnji potrebno je poznavati "crvene zastavice" koje mogu ukazati na njihovo postojanje:

- naglo otpuštanje radne snage, napuštanje službenika, direktora ili osoblja privrednog subjekta neposredno pred otvaranje stečaja;
- prikrivanje imovine;
- namerno propuštanje vođenja pojedinih poslovnih evidencija;
- uništenje dokumentacije, nedostajuća ili nepotpuna poslovna dokumentacija;
- učestale dopune i ispravke u finansijskim izveštajima i izveštajima o poslovanju;
- nemogućnost stupanja u kontakt sa vlasnicima i odgovornim licima blokiranih pravnih lica;
- nemogućnost pronalaženja lokacije dužnika, odnosno blokiranog pravnog lica;
- neosnovana i iznenadna povećanja plata, bonusa ili podizanje gotovine od strane službenika, direktora, akcionara ili drugih insajdera neposredno pre blokade tekućih računa i formalnog otpočinjanja stečajnog postupka;
- prenos imovine insajderima, akcionarima i srodnicima neposredno pred stečaj, bez osnova ili na osnovu fiktivnih dokumenata;
- isplata ili povraćaj pozajmica službenicima, direktorima, akcionarima, srodnicima ili drugim insajderima neposredno pred stečaj;
- prijava krađa, gubitaka ili požara neposredno pred stečaj;
- osnivanje novog privrednog društva u istoj privrednoj grani, koje prethodi bankrotu;
- falsifikovane "kreditne reference";
- očigledna nesrazmera između imovine i obaveza u finansijskim izveštajima, i dr.

Adekvatno procenjivanje pozicija u finansijskim izveštajima zahteva dobro poznavanje prirode poslovanja organizacije i društveno (uključujući i regulatorno) i prirodno okruženje u kojima organizacija posluje, uključujući i sve rizike kojima je organizacija izložena. Priroda delatnosti uključuje sagledavanje poslovanja, vlasništva i strukture korporativnog upravljanja, vrstu investiranja koje organizacija preduzima ili planira da preduzme, uključujući i investiranja u entitete sa posebnim namenama, kao i način na koji je organizacija strukturirana i kako se finansira (4).

Kod istraživanja privrednog kriminala, gde pripadaju i stečajna krivična dela, potrebna su prvenstveno znanja zasnovana na ekonomskim i računovodstvenim disciplinama (21), koja pripadnici policije i sudski organi često nedovoljno poseduju (16), zbog čega je neophodno angažovanje lica koja ih imaju, a to su računovodstveni forenzičari (12). Forenzičko računovodstvo, koje se naziva i istražno računovodstvo, predstavlja

spajanje forenzičke nauke i računovodstva (3). To je integracija računovodstvenih, revizorskih i istražnih veština i može se opisati kao oblast koja se bavi mogućim nezakonitim i lažnim finansijskim transakcijama (1). Nedostatak kvalitetne forenzičke analize finansijskih izveštaja i evidencija, kao rezultat nedostatka forenzičkih računovodstvenih stručnjaka i okvira za implementaciju, predstavlja veliki problem u borbi protiv finansijskog kriminala (3), (12).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zbog svoje prisutnosti u svim privredama, kao i zbog različitih pojava oblika, stečajne manipulacije se pojavljuju kao jedan kompleksan društveni problem. Posledice koje nastaju njihovim vršenjem se odražavaju ne samo u ekonomiji jednog privrednog društva, već i na materijalnom i socijalnom planu društvo u celini. One nanose ne samo štetu poveriocima privrednih subjekata koji su doživeli stečaj, bankrot, već narušavaju poverenje učesnika na tržištu i stabilnost pravnog sistema. Zbog toga je društvo naročito zainteresovano za zaštitu privrednog sistema, kako merama preventivnog, tako i merama represivnog karaktera, među kojima krivično-pravne mere zauzimaju značajno mesto. U tom cilju je neophodno proučavanje i spoznaja fenomenologije i etiologije ovog oblika kriminalnog delovanja kao načina reakcije društva u pravcu efikasnog suzbijanja stečajnih malverzacija. Pored proučavanja modaliteta izvršenja kriminalnih radnji u ovoj oblasti, potrebno je raditi na spoznaji efekta primene forenzičkih alata. Stoga je za efikasno suzbijanje stečajnih kriminalnih radnji veoma važna edukacija na području forenzičnog računovodstva, kao i revizora koji bi imali zadatak da otkriju prevare i malverzacije koje se dešavaju u privrednom subjektu nad kojima je otvoren stečajni postupak. Ovaj rad pruža pregled oblika, tehnika i načina izvršenja stečajnih malverzacija, dajući određeni doprinos u njihovom otkrivanju kroz prepoznavanje karakterističnih simptoma u poslovnom okruženju. Iz svega navedenog proizilazi potreba daljeg razvoja forenzičke profesije, kako bi se kriminalne radnje i razni postupci koji se koriste kreativnim računovodstvom otkrili na vreme.

Literatura

1. Akinbowale, O. E., Klingelhöfer, H. E., & Zerihun, M. F. (2020). *An innovative approach in combating economic crime using forensic accounting techniques*. Journal of Financial Crime, 27(4), 1253-1271. doi: 10.1108/jfc-04-2020-0053
2. Albrecht, S., & Albrecht, Ch., (2004) *Fraud examination and prevention*; Thompson-South Western,
3. Asuquo, A.-I. (2012). *Empirical Analysis of The Impact of Information Technology On Forensic Accounting Practice In Cross River State-Nigeria*. International journal of scientific and technology research, 1(7)
4. Beke Trivunac, J. (2020). *Trendovi u konceptima znanja koja su potrebna računovođama i revizorima*. Revizor, 23(91-92), 87-95. <https://doi.org/10.5937/Rev2092087B>
5. Bešlić, D., & Bešlić, I. (2013) *Stečaj privrednog društva kao posledica manipulativnog finansijskog izveštavanja* Škola biznisa, 3-4/2013
6. Brown, J.B., Netoles, B., Rasnak, S.T., Tighe, M., (1999) *Identifying Bankruptcy Fraud*, Credit Research Foundation
7. Čolović, V., & Mrvić Petrović, N., (2017) *Nedoumice tokom regulisanja stečajnih krivičnih dela*. In: Privredna krivična dela. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Institut za uporedno pravo, Beograd
8. Dukić Mijatović, M. (2013). *Pravni položaj poverilaca obezbeđenih potraživanja u finansijskom restrukturiranju i stečaju*, *Pravo – teorija i praksa*, 30(1-3)
9. Gerboth, D., (1987), *The Conceptual Framework*, Not Definitions, but Professional Values, Accounting Horizons, vol. 1, no. 3.
10. <https://bs.wikipedia.org/wiki/Ste%C4%8Daj>
11. <https://iafaa.net/biblioteka/>
12. Janković, B., Knežević, S., & Milojević, S. (2023). *Uloga računovodstvenog forenzičara u krivičnom postupku*. Revizor, 26(101), 1–9. <https://doi.org/10.56362/Rev23101001J>
13. Jovanović-Zattila, M., & Čolović, V., (2008)., *Krivična dela u stečajnom postupku*, V tradicionalno savetovanje pravosuđa, Stečaj i privatizacija, Vršac, Zbornik radova
14. Kaparavlović, N. (2011). *Uticaj kreativnog računovodstva na kvalitet finansijskog izveštavanja*. Ekonomski horizonti, 13(1), 155–168
15. Kliestik, T., Misankova, M., Valaskova, K., & Svabova, L. (2018). *Bankruptcy prevention: new effort to reflect on legal and social changes*. Science and Engineering Ethics, 24 (2)
16. Kolar, I., & Zdolšek, D. (2013). *Zaznave o forenzičnem računovodstvu v povezavi s preiskovanjem gospodarskih kaznivih dejanj*. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 64(2)
17. Korol, T. (2013). *Early warning models against bankruptcy risk for Central European and Latin American enterprises*. Economic Modelling, 31, pp. 22–30
18. Krivični zakonik Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019)
19. Krstić, B., & Bonić, Lj. (2009). *Business performance management under the terms of crisis*. Međunarodni naučni skup "Challenges of the World Economic Crisis", Ekonomski fakultet, Niš, 15-16. oktobar 2009.
20. Knežević, G., Stanišić, N., & Mizdraković, V. (2013), *Analiza finansijskih izveštaja*, Univerzitet Singidunum, Beograd

21. Lajić, O. (2012). Uticaj policijske supkulture na uspešnost u finansijskim istragama. *NBP – Journal of Criminalistics and Law*, 17(3)
22. Malinić, D. (2009). *Savremeni izazovi integralnog istraživanja kvaliteta finansijskih izveštaja*. *Ekonomika preduzeća*, 57(3–4)
23. Petrović, L., (2014) *Bankruptcy crimes in Serbia and the United States-Comparative analysis*, Central European University, Budapest
24. Radenković, D. (2017). *Privredno pravo I deo*, Ekonomski fakultet, Niš
25. Spasić, D., i Đukić, T. (2014). *Korisnost nekih instrumenata finansijsko-računovodstvene analize u preventivnom otkrivanju krize u poslovanju*, Antikrizne politike i postkrizni procesi: izazovi ekonomske nauke
26. Sukhorukova, O., (2012) *Bleedout as a type of bankruptcy crime – Comparison of Russian and US law*, Central European University, Budapest
27. Sun, J., & Hui, X. F. (2006). *Financial distress prediction based on similarity weighted voting CBR*. In International Conference on Advanced Data Mining and Applications. Springer, Berlin, Heidelberg
28. Škarić-Jovanović, K. (2011). *Finansijsko izveštavanje preduzeća u bankrotstvu*. *Acta economica*, 9(14)
29. Velimirović M., i dr. (2004). *Aktuelna pitanja stečajnog prava*, Banja Luka, Udruženje pravnika Republike Srpske
30. Velimirović, M., (2004) *Stečajno pravo*, Novi Sad
31. Vlaović Begović S., (2020) *Kreiranje modela za predviđanje stečaja prerađivačkih i trgovinskih preduzeća u Republici Srbiji na bazi pokazatelja finansijske analize*, doktorska disertacija, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet
32. Vučković, V. (2014). *Prouzrokovanje lažnog stečaja*. *Pravo – teorija i praksa*, 31 (4-6)
33. Vuković, A. (2016). *Kako pravovremeno pokretanje stečajnog postupka može doprinijeti poboljšanju njegove efikasnosti?*. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 14 (2)
34. Zakon o stečaju ("Sl. glasnik RS", br. 104/2009, 99/2011 - dr. zakon, 71/2012 - odluka US, 83/2014, 113/2017, 44/2018 i 95/2018)

Forensic Accounting Aspect of Bankruptcy

Summary: *Not infrequently in practice, bankruptcy arises not only as a result of market influences, but also as a result of misuse of creative accounting. Contemporary practice shows that the use of creative accounting has brought many economic subjects to bankruptcy. Such cases of bankruptcy malfeasance unequivocally indicate the existence of a wide range of manifestations and criminal schemes. Precisely, the analysis of forms, techniques and methods of execution of bankruptcy fraud is a challenging task for forensic accountants. The aim of this work is to show the specifics, basic features and symptoms of bankruptcy fraud, as well as models for predicting bankruptcy.*

Keywords: *bankruptcy, creative accounting, forensic accountants*